

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 811.111'365.4

DOI 10.31494/2412-9208-2021-1-2-75-81

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Victoria KORDONETS,
Candidate of pedagogical Sciences,
the associate professor

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5997-2769>

*Donbass State Teachers Training
University*

✉ 19, *Batyuka st., Sloviansk,
Donetsk region, 84116*

Margarita NAZARENKO,
Tutor of the first category

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1740-6798>

*Mykolayivka special boarding
school №7*

✉ 15, *Sinetskiy st., Mykolayivka,
Donetsk region, 84182*

Svitlana PAPKA,
Defectologist, deputy director

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2921-3205>

«Vilne special boarding school»

✉ 2-g, *Stepova st., village
Pavlovske, Vilnia district, Zaporizhia
region, 70005*

Polina MALIY,
The student of the third course

an.skoryk91@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9213-3094>

Вікторія КОРДОНЕЦЬ,
кандидат педагогічних наук,
доцент

*ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»*

✉ вул. *Батюка, 19, м. Слов'янськ,
Донецька область, 84116*

Маргарита НАЗАРЕНКО,
вихователь 1 категорії,

*Миколаївська спеціальна
загальноосвітня
школа-інтернат №7*

✉ вул. *Сінецького, 15, м. Миколаївка,
Донецька область, 84182*

Світлана ПАПКА,
вчитель-дефектолог, заступник
директора

*КЗ «Вільнянська спеціальна
загальноосвітня школа-
інтернат»*

✉ вул. *Степова, буд. 2-а,
с. Павлівське, Вільнянський район,
Запорізька область, 70005*

Поліна МАЛІЙ,
студентка 3 курсу

National Aerospace University of M.
Zhukovsky
✉ 17, Chkalova st., Kharkiv, 61070

Національний аерокосмічний
університет ім. М.Є. Жуковського
✉ вул. Чкалова, 17, м.Харків,
61070

Original manuscript received: June 17, 2021

Revised manuscript accepted: September 15, 2021

ABSTRACT

The authors consider the development of communicative competence of children with special educational needs. Communicative competence includes the following components: psychophysical features of personality; social characteristics and status; cultural fund of the individual; language competence; pragmatics of personality. Communicative competence is one of the key components of personality adaptations to the constantly changing conditions of the surrounding reality, which is of great importance in the mental development and in the process of social training of students. Focusing on the psychological and pedagogical features of teaching children with special educational needs, we can say that the level of development of communicative competence in the recognized category of children is low. Researchers emphasize that this category of students avoid communication. Speech contact is characterized by shortness and inferiority. This is due to the speed of testing social responsibility, the low level of vocabulary formation, which hinder the formation of utterances; misunderstanding of the interlocutor. Communication is the most important factor in the overall mental development of children, which plays a crucial role in enriching the content and structure of human consciousness. Through communication a person acquires all his higher cognitive abilities and qualities. With its help, people exchange information and transmit it for many years. Personality development largely depends on the social environment of man. Through interaction with people, a person, and in particular a child, satisfies his most important need - communication, improves mental and cognitive abilities and reaches a higher level in its development. With speech disorders in children there are difficulties in meeting and developing such needs. Establishing language communication is one of the main conditions for the full development of the child. Communication affects all the achievements of preschool age: the development of the cognitive sphere and the formation of the foundations of children's worldview; on the emergence of arbitrary behavior, the ability to act in accordance with the rules; on the formation of personal self-awareness.

For children with special educational needs, learning to communicate is of great importance. If the child is able to express their desires, needs, ask for help and respond to the words of others, he will be able to enter society.

Key words: communication, competence, inclusion, children with special educational needs, consciousness, educational process

Вступ. У сучасних соціокультурних умовах одним з важливих напрямків розвитку в дітей з особливими освітніми потребами є формування комунікативної компетенції. Питаннями вивчення комунікації займаються вчені різних галузей науки: психології, педагогіки, соціології, філософії тощо. Основною **метою** роботи є розвиток комунікативних навичок дітей з особливими освітніми потребами. Дослідження питання розуміння сутності комунікативних навичок дозволяє виділити основні критерії для об'єктивної оцінки їх рівня розвитку в дітей.

Методи та методики. Теоретичний – аналіз літературних джерел з проблем наукового дослідження, конкретизації окремих понять та визначень, моделювання умов, спрямованих на формування комунікативної компетентності дітей.

Емпіричний – аналіз медичної, психологічної та педагогічної документації, спостереження.

Актуальність дослідження не викликає сумніву, бо розвиток комунікативної компетенції дітей з особливими освітніми потребами дає нам можливість сприймати й оцінювати ситуацію й інформацію, що отримується від співрозмовника, в той же час і аргументовано відповідати, відстоюючи свою точку зору. При цьому спілкування повинно бути доброзичливим і відповідати нормам літературної мови. Комунікація може відбуватися за допомогою мовних і немовних засобів спілкування. Все це має сприяти легкому встановленню контактів і адаптації в колективі.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній психології та педагогіці деякі фахівці розглядали спілкування як діяльність, синонім комунікативної діяльності (Гамаюнова, 2009). Це можна пояснити тим, що ці поняття є близькими за змістом. Аналіз поняття комунікації показує, що вона має безліч визначень, що описують комунікацію як процес, структуру і явище.

Спілкування як комунікативна діяльність є утворення взаємодії суб'єктів, спрямоване на узгодження та об'єднання старань з метою досягнення спільного результату і вибудовування відносин між людьми. У своїх працях автор подає комунікативну діяльність як структуру і виділяє такі елементи: предмет, дії, завдання, засоби і продукти спілкування, потреба в ньому і комунікативні мотиви (Виготський, 1995).

Вітчизняний філософ і культуролог М. Каган відзначав, що комунікація можлива і при передачі інформації в односторонньому порядку. На його думку, одержувачем інформації може бути не тільки людина, а також тварина, технічний пристрій (наприклад, автоматичні станції в космічних лабораторіях) (Гамаюнова, 2009).

На думку І. Зимньої, комунікація так само носить односторонній характер. У своїх працях вона розмежовує поняття спілкування і комунікації, зазначаючи, що головною відмінністю спілкування є те, що воно носить двосторонній характер, тобто передача інформації між партнерами відбувається з однаковою активністю (Виготський, 1995).

М. Гамезо вважає комунікацію однією з важливих функцій мови, розуміючи її як процес передачі інформації за допомогою мови і (або) інших знакових засобів. Під комунікативними здібностями розуміються здібності особистості, які забезпечують ефективність і психологічну сумісність між партнерами (Гамаюнова, 2009).

У своїх дослідженнях О. Дзюба досліджує поняття комунікативна компетентність, що представляє собою сукупність взаємопов'язаних компонентів. Крім вміння користуватися мовою, заснованої на знанні норм і правил спілкування, автор так само виділяє необхідність бажання

контактувати з оточуючими, вміння їх слухати, співпереживати і проявляти інші елементи емпатії (Гамаюнова, 2009).

Результати та дискусії. Розвиток інклюзивної програми надає можливість соціальної адаптації осіб з особливими освітніми потребами, але разом з тим, перед фахівцями постає безліч актуальних питань. У першу чергу – наскільки корисна інтеграція для дитини з особливими освітніми потребами і в який період її можна включити в активну соціальну середу, як підготувати дітей до спілкування в групі нормативного розвитку однолітків.

Для вирішення цього питання потрібно провести серію корекційних заходів щодо формування комунікативних навичок. Програма корекції реалізується в три етапи: перший етап – корекція афективної взаємодії в діаді «мати-дитина». Завдання цього етапу:

1. Сформувати адекватну оцінку матір'ю рівня розвитку своєї дитини.
2. Знизити рівень тривожності у матерів, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

3. Розширити спектр емоційної взаємодії з дитиною.

4. Скоригувати базові форми комунікації.

5. Створити умови для появи форм спонтанної реактивної комунікації.

6. Надати засоби комунікації.

Другий етап корекції спрямований на формування комунікації в тріаді «мати-дитина-психолог», завдання цього етапу:

1. Розвиток сенсомоторної сфери.

2. Мотивація до довільної діяльності.

3. Створення можливості довільної регуляції.

4. Формування моделей поведінки в процесі взаємодії.

5. Розширення засобів комунікації.

6. Створення умов для використання навичок комунікації (Lacey, 1996).

Третій етап – формування навичок дозволяє вирішити такі питання:

- дослідити особливості взаємодії в діаді «мати - дитина»; тріаді «мати - дитина - психолог»; особливості взаємодії в середовищі однолітків.

- вивести критерії оцінки в розвитку комунікативних навичок у дітей з обмеженими можливостями.

Одним з критеріїв включення дитини в інклюзивну групу можна назвати рівень комунікативних можливостей, готовність дитини вступати у взаємодію з активно мінливим зовнішнім середовищем. Комунікативний процес – це не тільки трансляція когнітивного знака, але, в першу чергу, – це емоційний, афективний обмін. Учасники взаємодії повинні володіти єдиною знаковою системою, компонентами якої є і мовна конструкція, і ритмічна система, а також єдине позначення предметно-смыслового середовища.

Питання готовності до інтеграції гостро постає при роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Відсутність спрямованої взаємодії у таких дітей відзначається вже на ранніх етапах онтогенезу. У процесі розвитку дитина не формує навички комунікації, а, як правило, активно

уникає контактів зі світом. Початкове спотворення психічних процесів, порушення інтеграції призводить до формування іншої картини світу, складнощів під час засвоєння смислової структури.

Дефіцит психічної активності, спотворення інстинктивно-афективної сфери, порушення моторної і сенсорної сфер, мови відображаються в способах комунікації і взаємодії зі світом у дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Вони відрізняються гіперчутливістю до сенсорних впливів, болісно реагують на зміну тональності звукових стимулів, уникають тілесного контакту і фронтального погляду. Усі ці аспекти формують стереотипний характер поведінки. Спочатку стереотипність є для дитини захисним механізмом, при цьому набуваючи форми стійкого способу зовнішньої і внутрішньої регуляції. З огляду на ці фактори, можна зробити висновок, що інтеграція для дитини з обмеженими можливостями здоров'я корисна тільки в тому випадку, якщо вона готова безболісно приймати умови навколишнього середовища (Lasey, 1996).

Для успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище необхідна поетапна корекція всіх компонентів комунікативної сфери. У процесі розробки плану успішної інтеграції повинні бути вирішені такі завдання взаємодії в групі однолітків:

1. Формування мотивації до самостійної ігрової діяльності.
2. Активна взаємодія всередині групи.
3. Створення умов для довільної ініціації діяльності та її своєчасного завершення.
4. Розуміння когнітивних завдань і контекстів.
5. Дотримання правил і норм поведінки в ігровій ситуації.

Таким чином, на кожному етапі корекції, ми повинні розподілити певні акценти.

На етапі ознайомлення дітей із засобами і способами спілкування та формування комунікативних умінь у репродуктивній діяльності основна увага приділяється знайомству дітей із засобами і способами спілкування, зі структурою комунікативної діяльності і ролі комунікативних умінь в репродуктивній діяльності. Широко використовуються форми спільної доросло-дитячої діяльності.

На етапі творчого застосування комунікативних умінь створюються умови для вільного оперування комунікативними вміннями в різноманітній творчій діяльності та використання в самостійному, вільному спілкуванні. Дітей широко залучають до складання твору-розповіді з особистого комунікативного досвіду, створюються умови для творчих ігор і для прийняття дітьми різних рольових позицій, які потребують викладу своїх задумів (дитина в ролі героя персональної виставки, екскурсовода) (Lasey, 1996).

Допомогти дитині вигадати оповідання та історію можна різними способами:

- у назву добре знайомої казки додати слово, що позначає який-небудь предмет, наприклад: «Вовк, семеро козенят і комп'ютер», «Хлопчик-мізинчик і паровоз»;

- сюжет знайомої казки перемістити в інший час і простір: «Жилибули дід та баба в наші дні»;
- запропонувати дитині змінити кінцівку казки, використовуючи прийом введення в сюжетне оповідання будь-якого предмета, явища. Наприклад: ведмежата з казки «Двоє жадібних ведмежат» з'їдають таблетку від жадібності;
- запропонувати заглянути в минуле або майбутнє казкових героїв;
- побудувати лист своєму улюбленому герою або автору казки;
- скласти розмову казкових персонажів по телефону;
- придумати казку за опорними словами, наприклад: ластівка, дівчинка, кіт, людожер;
- розповісти історію від особи улюбленого героя або предмета;
- описати один і той же подія з різних точок зору (наприклад, від імені веселої і сумної людини);
- дуже добре зробити альбом дитячих оповідань, дати йому цікаву назву, запропонувати дитині намалювати до кожного оповідання ілюстрації. Це буде поштовхом для розвитку дитячої творчості.

Висновки. На сьогодні роль комунікації має величезне значення в житті людини, особливо в житті дитини. Комунікація є найважливішим фактором загального психічного розвитку дітей, який відіграє вирішальну роль у збагаченні змісту і структури людської свідомості. Через комунікацію людина формує вищі пізнавальні здібності та якості, обмінюється інформацією і передає її іншим. Розвиток особистості багато в чому залежить від соціального оточення людини, через взаємодію дитина задовольняє свою найважливішу потребу – в спілкуванні, удосконалює психічні та когнітивні можливості і виходить на більш високий рівень розвитку. При порушеннях мови в дітей відзначаються труднощі в задоволенні і розвитку таких потреб. Встановлення мовної комунікації є одним з головних умов повноцінного розвитку дитини.

Література

- Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. М. Просвещение, 1995. 224 с.
- Гамаюнова А.Н. Профессиональная ориентация педагогов-дефектологов на здоровье-сберегающую деятельность личности. М. Педагогическое образование и наука, 2009. 340 с.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 712 с.
- Ambrokaitis J. Training special educators: experiences and perspectives. L. Bridges, 1995. 140 p.
- Lacey P. Training for collaboration. B. ENA, 1996. 258 p.

References

- Vygotskiy L.S. (1995). *Problemy defectologii*. [The problems of defectology]. M. Prosveshenie, 224s. [in Russian]

Gamayuyova A.N. (2009). *Professionalnaya orientatsia pedagogov-defektologov na zdorovie-sberegayushuyu deyatelnost lichnosti*. [The professional orientation of educators-defectologists on the health keeping of a personality]. M. Pedagogicheskoye obrazovanie i nauka, 340 s. [in Russian]

Rubinshtein S.L. (2000). *Osnovy obshey psihologii* [The statements of psychology]. Sankt-Peterburg : Piter, 712s. [in Russian]

Ambrukaitis J. Training special educators: experiences and perspectives. L. Bridges, 1995. 140 p. [in English]

Lacey P. Training for collaboration. B. ENA, 1996. 258 p. [in English]

АНОТАЦІЯ

Авторами розглянуто питання розвитку комунікативної компетенції дітей з особливими освітніми потребами. Комунікативна компетентність містить такі компоненти: психофізичні особливості особистості; соціальну характеристику та статус; культурний фонд особистості; мовну компетенцію; прагматикон особистості. Комунікативна компетентність є однією з ключових складників адаптацій особистості до постійно змінювальних умов навколишньої дійсності, яка має велике значення в психічному розвитку та процесі соціальної підготовки учнів. Орієнтуючись на психолого-педагогічні особливості навчання дітей з особливими освітніми потребами, можна говорити про те, що рівень розвитку їхньої комунікативної компетентності низький. Дослідники підкреслюють, що ця категорія учнів ухляються від спілкування. Мовний контакт характеризується нетривалістю і неповноцінністю. Це зумовлено швидкістю випробовування соціальної відповідальності, низьким рівнем словникового запасу, що перешкоджають формуванню висловлювання; нерозуміння співрозмовника. Комунікація є найважливішим фактором загального психічного розвитку дітей, який відіграє вирішальну роль у збагаченні змісту і структури людської свідомості. Через комунікацію людина набуває всіх своїх вищих пізнавальних здібностей та якостей, сприяє обміну інформацією і передачі поколінням. Розвиток особистості багато в чому залежить від соціального оточення людини. Через взаємодію дитина задовільняє свою найважливішу потребу – в спілкуванні, удосконалює психічні та когнітивні можливості і виходить на більш високий рівень в своєму розвитку. При порушеннях мови у дітей відзначаються труднощі в задоволенні і розвитку таких потреб. Встановлення мовної комунікації є однією з головних умов повноцінного розвитку дитини. Спілкування впливає на всі досягнення дошкільного віку: розвиток пізнавальної сфери та формування основ дитячого світогляду; виникнення довільної поведінки, уміння діяти відповідно до правил; формування особистої самосвідомості.

Для дітей з особливими освітніми потребами навчання спілкуванню має важливе значення. Якщо дитина здатна висловити свої бажання, потреби, попросити про допомогу і прореагувати на слова оточення, вона зможе увійти в суспільство.

Ключові слова: комунікація, компетенція, інклюзія, діти з особливими освітніми потребами, свідомість, освітній процес